

Sven-Åke Selander & Karl-Johan Hansson (red)

Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv

ETT PROJEKT INOM FORSKARNÄTVERKET

NORDHYMN

ARCUS

Arcus förlag, Box 1026, 221 04 Lund
www.arcusforlag.se • info@arcusforlag.se

Bidrag till genomförandet av projektet har beviljats av
Nordiska samarbetsnämnden för humanistisk
och samhällsvetenskaplig forskning (NOS-HS)
Thora Ohlssons fond

Boken är tryckt med bidrag från
NOS-HS, Nordisk samarbejdsnævn for humanistisk
og samfundsvidenskabelig forskning
Stiftelsens for Åbo Akademi forskningsinstitut
Salmehistorisk Selskab i Danmark

© 2008 Arcus förlag och respektive författare

GRAFISK FORM Johan Åberg

TRYCK Team Offset & Media, Malmö 2008

ISBN 978-91-88553-16-4

INNEHÅLL

Förord	9
1. INLEDNING	
Introduktion — <i>Sven-Åke Selander & Karl-Johan Hansson</i>	13
<i>Er hilft uns frei aus aller Not</i> – Teologi och kommunikation i Luthers psalmer — <i>Bernice Sundkvist</i>	19
Den senmiddelalderlige gudstjeneste og Luthers salmesangs- reform — <i>Nils Holger Petersen</i>	28
»For at Guds ord også i sang kan forblive i folket ...»: Introduktion til Martin Luthers salmedigtning — <i>Jørgen Kjærgaard</i>	35
2. »EIN FESTE BURG» SOM SAMHÄLLELIG OCH KULTURELL DRIVEFJÄDER	
Introduktion — <i>Karl-Johan Hansson</i>	45
Tröst i kris och pomp vid fest i Finland — <i>Hannu Vapaavuori</i>	48
Anti-nazistisk markering utenfor Nidarosdomen 1942 — <i>Aage Haavik</i>	62
Et dansk perspektiv — <i>Vagner Lund</i>	68
Negativ Lutherbild genom isländsk självständighetskamp — <i>Einar Sigurbjörnsson</i>	71
Borg och ökensnår i 1900-talets svenska samhällskontext — <i>Per Olof Nisser</i>	74
Luthers psalmer i finländsk konstmusik — <i>Reijo Pajamo</i>	85
Sammanfattning — <i>Karl-Johan Hansson</i>	91
3. LITTERÄR OCH IDÉHISTORISK KONTEXT	
Introduktion — <i>Karl-Johan Hansson</i>	95
Luthers psalmer i kommunikativa genrer och skönlitteratur i Sverige — <i>Inger Selander</i>	97
Luther-inspireret salmedigtning i yngre islandske håndskrifter — <i>Margrét Eggertsdóttir</i>	120
Oplysningstiden og Martin Luthers salmer i Danmark — <i>Vibeke R. Hammerum</i>	126
Luthers salmer i Grundtvigs prisme — <i>Niels Thomsen</i>	142

Luther revidert i norske salmebøker — <i>Vigdís Berland Øystese</i>	154
<i>Ein feste Burg</i> i finländska psalmböcker — <i>Bernice Sundkvist</i>	177
Forsinket færøsk reformation — <i>Jákup Reinert Hansen</i>	183
Att tolka en gammal text för en ny tid — <i>Cecilia Cervin</i>	192
Sammanfattning — <i>Karl-Johan Hansson</i>	198
4. TROSTOLKNING SOM TILLTAL I LUTHERS PSALMER	
Introduktion — <i>Einar Sigurbjörnsson</i>	203
<i>Vom Himmel hoch</i> – Från berättande till belärande berättelse — <i>Bernice Sundkvist</i>	205
Credopsalmen som trosbekännelse — <i>Einar Sigurbjörnsson</i>	236
Den seirende Kristus – Teologien i <i>Ein feste Burg</i> — <i>Oddvar</i> <i>Johan Jensen</i>	243
En ambrosiansk hymn och dess öden – <i>Veni Redemptor gentium</i> — <i>Anders Piltz</i>	251
Sammanfattning — <i>Einar Sigurbjörnsson</i>	257
5. KATEKETIK OG DIDAKTIK I LUTHERS SALMER	
Inledning	261
Salmebog og katekismus — <i>Eberhard Harbsmeier</i>	262
Luthers psalmer som katekespsalmer i svensk tradition — <i>Sven-Åke Selander</i>	274
Luthers psalmer om de tio buden och deras reception i Finland — <i>Frédric Cleve</i>	280
Vater unser im Himmelreich – er den levedyktig i dag i Norge? — <i>Ragnar Grøm</i>	289
Katekespsalmer i Island — <i>Guðrún Edda Gunnarsdóttir under</i> <i>medverkan av Einar Sigurbjörnsson och Þórunn Sigurðardóttir</i>	303
Luthers salmer i danske skolesangbøger 1875–2000 — <i>Peter Balslev-Clausen</i>	306
Luthers psalmer i den svenska skolan — <i>Sven-Åke Selander</i>	311
Luthers psalmer och den finländska skolan — <i>Reijo Pajamo</i>	317
Sammanfattning	320
6. LUTHERS PSALMER: SPRIDNING OCH ANVÄNDNING I NORDEN – REGIONALA PERSPEKTIV	
Introduktion	323
Luthers salmer i Danmark — <i>Peter Balslev-Clausen</i>	324
Luthers salmer i Norge — <i>Jørund Midttun & Ragnar Grøm</i>	343
Luthers psalmer i Island — <i>Einar Sigurbjörnsson &</i> <i>Guðrún Edda Gunnarsdóttir</i>	359

Luthers psalmer i Sverige — <i>Sven-Åke Selander, Stephan Borgehammar, Inger Selander & Per Olof Nisser</i>	365
Luthers psalmer i Finland — <i>Frédric Cleve & Karl-Johan Hansson</i>	400
Martin Luthers salmer i sønderjyske salmebøger 1528–1953 — <i>Peter Balslev-Clausen</i>	421
Luthers psalmer i samiska psalmböcker — <i>David Scott Hammes, Tapio Leinonen, Erkki Tuppurainen</i>	428
Melodierna till Luthers psalmer i nordiska psalmböcker — <i>Erkki Tuppurainen</i>	433
Vägen till Norden – ett nordiskt komparativt perspektiv — <i>Sven-Åke Selander</i>	441
7. MELODIERNE TIL LUTHERS SALMER I NORDEN	
<i>Ole Brinith, Peter Balslev-Clausen, Sigvald Tveit, David Scott Hammes, Guðrún Laufey Guðmundsdóttir, Marianne Clausen, Folke Bohlin, Erkki Tuppurainen</i>	
Indledning	451
Melodierne til Luthers salmer	454
Melodierne til Luthers salmer i Norden i 1500- og 1600-tallet	462
Melodierne til Luthers salmer og deres harmoniseringer i nordiske melodisamlinger i 1700-tallet	470
Melodierne til Luthers salmer og deres harmoniseringer i nordiske melodisamlinger i 1800-tallet	479
Melodierne til Luthers salmer og restaureringstanken	485
Andre melodier og tekster	502
Komparative studier	514
Afslutning	520
Tidigaste belägg för Luthermelodier i Danmark/Norge/Island och Sverige/Finland	525
Litteratur	530
8. SÆRSKILTE STUDIER	
Inledning	537
Luther-melodiernas tidigaste framträdanden i Norden på 1500–1600-talen — <i>Erkki Tuppurainen</i>	538
Harmoniseringer av Luther-koraller i dansk-norske og norske koralbøger – eksemplifisert ved <i>Aus tiefer Not schrei ich zu dir</i> — <i>Sigvald Tveit</i>	565
Förändringar i koralen <i>Ein feste Burg</i> i Finland — <i>Erkki Tuppurainen</i>	574
Den færøske Luther-sang — <i>Marianne Clausen</i>	583

<i>Ein feste Burg</i> som melodihenviſning i danske ſalmebøger — <i>Peter Balslev-Clausen</i>	591
Sammanfattning	598
9. LUTHERS SALMER SOM FASTE GUDSTJENESTELED OG I ANDEN LITURGISK BESTEMT BRUG	
<i>Ove Paulsen under medverkan av Åge Haavik, Jákup Reinert Hansen, Kristján Valur Ingólfsson, Einar Sigurbjörnsson, Lars Eckerdal, Erkki Tuppurainen, Frédric Cleve</i>	
Indledning	601
Luthers ſalmer i liturgien. Landegrupper og lande	611
Luthers ſalmer – liturgiske funktioner	631
Ophobningen af Luthers ſalmer 8. ſøndag efter trinitatis	677
Sammenfatning	680
10. LUTHERS PSALMER – ANVÄNDNING OCH ANVÄNDBARHET I DE NORDISKA FOLKENS LIV	
<i>Sven-Åke Selander</i>	685
11. NY KUNSKAP OM LUTHERS PSALMER I DE NORDISKA FOLKENS LIV?	
<i>Sven-Åke Selander</i>	705
SAMMANFATTNING / ZUSAMMENFASSUNG / SUMMARY	
Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv: Samman- fattning — <i>Karl-Johan Hansson & Sven-Åke Selander</i>	711
Die Lieder Martin Luthers im Leben der skandinavischen Völker: Zusammenfassung — <i>Karl-Johan Hansson & Sven-Åke Selander</i>	720
Martin Luther's hymns in the life of the Nordic people — <i>Karl-Johan Hansson</i>	730
BIBLIOGRAFI OVER LUTHERS SALMER I NORDEN	
<i>Helle D. Kjeldsen</i>	
Salmebøger. Kronologisk oversigt	743
Koralbøger. Kronologisk oversigt	760
Ritualbøger. Kronologisk oversigt	772
Litteratur om Luthers ſalmer	786

Karl-Johan Hansson & Sven-Åke Selander

MARTIN LUTHERS PSALMER I DE NORDISKA FOLKENS LIV

SAMMANFATTNING

PROJEKTET *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* kan på många sätt betecknas som unikt. Det är ett mycket omfattande projekt. Över 60 teologer, musikvetare, litteraturforskare, historiker, sociologer, pedagoger och församlingspräster har varit engagerade. Det har inneburit ett nära samarbete och intensiva kontakter mellan forskare från fem länder och det har berört nio olika språk – däribland isländska och finska, samiska och färöiska. Olika forskartraditioner har mötts.

Projektet har genomförts i regi av NORDHYMN, som är ett samlande nätverk för hymnologisk forskning i Norden. De deltagande forskarna har arbetat vid sidan om sina ordinarie uppgifter, men samlats till seminarier c:a två gånger per år, och ledningsgruppen oftare, under åren 2003–2005 och med ekonomiskt stöd från i första hand Nordiska samarbetsnämnden för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning (NOS-HS).

Norden som bas för en undersökning av detta slag har erbjudit många fördelar. Flera av länderna har en gemensam historia: Danmark med Norge och Island å ena sidan och Finland och Sverige å den andra. Det finns i dag många kulturella likheter mellan länderna både ekonomiskt och religiöst. De lutherska kyrkorna har haft en dominerande ställning ända sedan reformationen. Språken är ganska lika med undantag för minoritetsspråken. Men länderna har också utvecklats i olika riktning vilket påverkat receptionen av Luthers psalmer.

Utgångspunkt för vilka psalmer Luther skrev har varit Markus Jennys analyser i *Luthers geistliche Lieder und Kirchengesänge. Vollständige Neu-edition in Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe* (Köln, Wien: Böhlau Verlag 1985). Dessa analyser ansågs efter kritiska diskussioner ge en god överblick över psalmerna. Jennys lista upptar 45 texter. Denna undersökning gäller i första hand Kirchenlieder. Utanför lämnades oftast de liturgiska sångerna (025, 027 och 029). Texterna 043–045 har inte förekommit i den nordiska traditionen. Sammanlagt 39 psalmer av Luther har ingått i undersökningen. Jennys numrering har använts som nycklar till materialet; de erbjöd en hållbar identifikationskod för alla länder och för alla tider. 028 i Island eller i Finland refererar alltid till »Ein feste Burg».¹

De 60 deltagarna i projektet indelades i sex temagrupper som tog sig an följande frågeställningar:

- *Spridning*. Vilka av Luthers psalmer har använts i de nordiska länderna?
- *Trostolkning*. Vilken teologi återspeglas i Luthers egna psalmer och i de olika översättningarna?
- *Gudstjänstliv*. Vilka psalmer av Luther har varit förknippade med liturgin och hur har de använts?
- *Undervisning*. Hur har psalmerna använts som pedagogiska hjälpmedel i kyrka och skola?
- *Melodier*. Temat erbjöd ett brett fält med många perspektiv. I vilken mån har man hållit sig till Luthers melodier? Har man använt andra koralmelodier?
- *Samhälls- och kulturliv*. Vilken roll har Luthers psalmer spelat utanför de kyrkliga ramarna, t.ex. inom politik, i den folkliga kulturen, i litteratur och konstmusik?

SPRIDNING

Luthers psalmer översattes och trycktes förvånande snabbt i nordiska psalmböcker:

- I *Danmark* hade 1529 hela 26 psalmer av Luther översatts, 1569 var antalet 36. Sammanlagt har 37 psalmer av Luther varit i bruk i Danmark över tiden.
- *Norge* följde Danmark, men 1985 upptogs ytterligare en psalm. Summa 38 psalmer i bruk.
- I *Island* hade man 1555 översatt 19 och 1589 hela 38 psalmer av Luther, inklusive liturgiska sånger. Man upptog dessutom en psalm 1859 och två 1972. Summa 41 psalmer (inklusive liturgiska sånger).

¹ Den fullständiga listan redovisas i inledningen.

- Sverige hade år 1530 fyra psalmer men 1562 hade antalet stigit till 31 (1695 upptogs ytterligare fem). Summa 36 psalmer.
- Finland har två språk att beakta
  - a) det svenska följde Sverige (fram till 1886). Summa 36 psalmer.
  - b) för finska psalmböcker översattes åren 1583–1605 alla de 32 psalmer av Luther (två troligen redan 1549) som senare skulle vara i bruk. Summa 32 psalmer.

Luthers psalmer spreds längs två huvudvägar. Den ena var genom direktkontakt med Wittenberg genom de nordiska studenter som fick sin utbildning där, den andra vägen gick över Rostock och Lübeck. Orsaken till den snabba spridningen var främst entusiasmen för att utbreda den nya tron. Också furstarna var ivrigt med. De fick på det sättet mera makt som kyrkans överhuvud. Viktig för spridningen var också handeln kring Östersjön. Den tyska köpmannaklassen spelade en framträdande roll som förenande länk mellan länderna, såväl kulturellt som religiöst.

Avgörande betydelse för spridningen av psalmerna fick självfallet de nationella reformatorerna. De blev, liksom Luther, också psalmdiktare och översättare. De nordiska reformatorerna blev till och med de som bidrog till att utveckla de nationella skriftspråken. Psalmerna översattes likväl inte alltid direkt från Luther utan ibland via översättningar från andra nordiska språk. En finsk översättning kunde ta vägen över en svensk version som i sin tur kunde bygga på en dansk.

Alla nordiska lutherska folkkyrkor har ganska nyligen antagit nya officiella psalmböcker. Hur många psalmer av Luther som är i bruk i dag i Norden växlar:

- Danmark: 20
- Norge: 23
- Island: 15
- Sverige: 16
- Finland
  - a) finska: 20
  - b) finlandssvenska: 19

Nämnas kan att *Evangelisches Gesangbuch* (1994) upptar 36 av Jennys 45 nämnda och därtill »Die beste Zeit» (nr 319), dvs. 37 psalmer av Luther. *Lutheran Book of Worship* (1981) har 17 psalmer.

För närvarande är åtta psalmer av Luther bevarade i samtliga nordiska länder. De representerar främst kyrkoårs- och trospsalmer:

- 005 Gelobet seist du, Jesu Christ
- 006 Jesus Christus, unser Heiland
- 011 Aus tiefer Not
- 012 Christ lag in Todesbanden
- 017 Komm, Gott Schöpfer

- 019 Nun bitten wir den Heiligen Geist
- 028 Ein feste Burg
- 033 Vom Himmel hoch

Psalmer av Luther ingår numera både i katolska och frikyrkliga sångsamlingar. I Sverige har 16 psalmer av Luther varit intagna. Den senaste katolska psalmboken i Sverige har övertagit 10. Den danska katolska psalmboken har länge haft flera psalmer av Luther. På Färöarna använder den katolska kyrkan numera den danska folkkyrkans psalmbok och har därmed också tillgång till psalmer av Luther.

Inom projektet har ett stort antal psalmsjungningar i gudstjänsterna under de senaste 50 åren inventerats. Undersökningen visar som väntat på ett minskande bruk. Exempelvis har användningen av psalmer av Luther i Finland minskat med hälften mellan 1975 och 2003, från 4,7 % till 2,1 % av det totala antalet psalmsjungningar. I Sverige är motsvarande siffra ännu lägre, 1,5 %. En viktig förklaring till minskningen är att utbudet av psalmer förnyades 1986. De nya psalmböckerna fick andra tyngdpunkter. Psalmer av lättare karaktär infördes, t.ex. moderna visor och gamla väckelsesånger. Dogmatiskt orienterade texter har fått vika för psalmer kring mer allmänna livsfrågor och psalmer om glädje och lovsång. Luthers psalmer började kännas tunga och gammalmodiga. Mest använda i Norden i dag är:

- Danmark:
  - 019 Nun bitten wir
  - 005 Gelobet seist du
  - 028 Ein feste Burg
- Norge:
  - 028 Ein feste Burg
  - 014 Nun komm, der Heiden Heiland
  - 015 Komm heiliger Geist, Herre Gott
- Island:
  - 028 Ein feste Burg
  - 006 Jesus Christus, unser Heiland
  - 014 Nun komm, der Heiden Heiland
- Sverige:
  - 033 Vom Himmel hoch
  - 015 Kom heiliger Geist, Herre Gott
  - 014 Nun komm, der Heiden Heiland
- Finland (finlandssvenskt):
  - 033 Vom Himmel hoch
  - 028 Ein feste Burg
  - 038 Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort

TROSTOLKNING

Luther formulerade ett träffsäkert budskap genom sina psalmer. Poängen kan sammanfattas i en rad som återfinns i »Ein feste Burg»: »Er hilft uns frei aus aller not, die uns jetzt hat betroffen.» Liknande uttryck som »Hilf» och »Not» finns i ungefär en tredjedel av Luthers psalmer. I julpsalmen »Vom Himmel hoch» är barnet den Gud som »will euch führn aus aller Not». I nattvardspsalmen »Gott sei gelobet» ber Luther »hilf, uns Herr, aus aller Not». Nöden präglar enligt honom alltid den mänskliga existensen. Gud är den som räddar ur nöden. Det är inte bara en teoretisk lära Luther vill förkunna utan han vill peka på existentiell hjälp mitt i livet, här och nu, genom Kristus.

De översättningar som gjordes i Norden av Luthers psalmer kunde inte mäta sig med originalen. De första översättarna var dessutom, liksom Luther, kyrkliga ledare och inte poeter. De hade större talang som reformatorer och teologer än som diktare. De betonade innehåll mer än rim och meter – med respekt för Luthers budskap. Ofta blev resultatet ändå ganska fria översättningar, men det fungerade.

Undersökningen visar att Luthers psalmer hade hög status i Norden under drygt 200 år. Under upplysningstiden på 1700-talet skedde en förändring, i synnerhet i Danmark och Island. I Danmark utmönstrades nästan en tredjedel av Luthers psalmer under de sista decennierna av 1700-talet och i Island försvann ännu fler. Nya tider hade fört med sig en ny syn på människan – och psalmen. Med sin tro på förnuftet och människans förmåga hade upplysningen liten användning för Luthers totala beroende av Kristus. Det var inte längre Bibeln som skulle sätta dagordningen utan människans förnuft. Christian Gellert angav tidens innerliga diktarton. Luthers sakligt rimmade prosa blev förlegad och många psalmer av Luther utmönstrades. Andra fick nya formuleringar efter tidens smak – ibland långt från Luthers texter. Detta gällde särskilt Danmark, Norge och Island.

Bara några decennier senare, under förra hälften av 1800-talet, skedde emellertid en renässans för Luther i Danmark. Den kom genom psalmförfattaren N.F.S. Grundtvig. Men det var inte Luther själv som återkom. Det skedde en tydlig förskjutning i teologin. Luthers psalmer kom att speglas genom Grundtvigs tankevärld. En central tanke för Grundtvig var t.ex. betoningen av kyrkan. När Luther i »Nun bitten wir den Heiligen Geist» talar om »behüte uns» så skriver Grundtvig »kirken at bevare». När Luther i samma psalm talar om »Not», »Schand» och »Tod» så introducerar Grundtvig en betydligt starkare ton av glädje. Luthers kristendomsförståelse, tolkad genom Grundtvigs prisma, blev en ny Luther.

I t.ex. Sverige och Finland behölls psalmerna av Luther under upplysningstiden. Det var först på 1900-talet som man så småningom började

gallra på allvar. En orsak till att Luthers psalmer behövs så länge t.ex. i Finland var att lutherdomen där har haft en stark ställning. Även de finska väckelserörelserna, som kunde vara kritiska mot den lutherska kyrkan, har en stark luthersk prägel och en stark ställning i samhället. Luthers betydelse som lärofader har betonats, vilket hållit psalmerna av Luther vid liv.

Förändringar av innehållet i Luthers psalmer har skett i alla nordiska länder. Så lyser t.ex. finsk pietism igenom i 1800-talets finska översättningar och mörka undertoner har förstärkts liksom betoningen av människans litenhet och hjälplöshet.

I vår tid har man strävat efter att åter närma sig Luthers ursprungliga texter.

I Sverige fick »Ein feste Burg» en ny översättning av Olov Hartman inför den senaste psalmboken 1986. De triumfatoriska krigsmetaforerna i Luthers psalm blev självutgivande teologi, *kenosis*, hos Hartman. Räddaren, när människan kommit i kläm mellan destruktiva krafter, bär inte segerskrud utan törnekrona. Korset och inte den starka borgen blir räddningen. Genom detta omvända perspektiv vill Hartman skapa en text som anknyter till många människors erfarenheter i dag. Man kan säga att Hartmans »Ein feste Burg» speglar 2000-talet. Det är en stark psalm, men frågan är om man kan kalla den nya översättningen av psalmen en psalm av Luther?

Genom hela historien har *en* psalm av Luther dominerat i Norden, »Ein feste Burg». Den har i undersökningen blivit föremål för många särskilda studier: teologiskt, musikaliskt, politiskt och litterärt, som identitetsskapande, som en psalm som har samlat människors tankar och känslor. Den har varit kamppsalmen i Norden. Den har stämts upp i krig, vid rättegångar, i nödsituationer, inför okända resor och när gruvarbetare hissats ner i malmgruvorna. I dag har den mycket olika ställning i Norden. I Finland är den nästan en andra nationalsång. I Sverige känns den i dag dyster, tung och främmande, trots att Finland och Sverige haft en lång gemensam historia. I Norge blev den en kamppsalme mot den nazistiska ockupationsmakten i januari 1942. Från Island finns exempel på hur »Ein feste Burg» kommit att tolkas som redskap för den danska kungamakten, vilket skapade en negativ bild hos befolkningen, men i dag ligger »Ein feste Burg» åter i topp bland isländska psalmer av Luther. Det är framför allt melodin som islänningarna har tagit till sig. Den har också använts till flera andra isländska psalmer, bl.a. en begravningspsalm.

I dag är »Ein feste Burg» nästan okänd bland unga människor. I en undersökning bland skolungdomar i Finland visade det sig att psalmen var bekant för bara varannan elev trots att psalmen alltjämt har en stark position som nationell symbol i Finland.

KULTUR OCH SAMHÄLLE

En av uppgifterna i projektet har varit att granska i vilken mån psalmer av Luther har spelat en roll i ett vidare sammanhang, t.ex. i samhälle, inom konst och litteratur och inte bara som en kyrklig kontext.

Ganska få psalmer av Luther förekommer t.ex. i den svenska litteraturen: sammanlagt sex psalmer har påträffats. Den överlägset främsta platsen in-tar »Ein feste Burg». Att den förekommer är kanske inte oväntat eftersom den har lärts in i skolorna, sjungits i gudstjänster och vid militära korum. I litteraturen dyker psalmen upp i samband med farofyllda arbetsmoment, vid nykterhetsmöten och begravingar, när emigranter samlas till guds-tjänster i det nya landet eller när man vill betona det fosterländska. Ibland har psalmerna inte sjungits utan bara spelats för att lugna och trösta i svåra situationer eller för att ge utlopp åt bitterhet. Ibland kan psalmcitat understryka det religiösa i en litterär text.

En kulturellt samhällelig aspekt anläggs från Island. Reformationen in-fördes på 1500-talet i Island med stor entusiasm och kraft. Alla Luthers psalmer utom en översattes till isländska och trycktes i psalmböcker under 1500-talet, men det finns också en stor produktion av handskrifter. Många är avskrifter av psalmböcker. Psalmer av Luther är vanliga. Av särskilt in-tresse är att ganska många isländska kvinnor redan på 1600-talet har inspi-rerats till att skriva egna psalmer med utgångspunkt hos Luther. Kvinnliga psalmdiktare hörde emellertid inte till vardagen på den tiden. Deras alster förblev manuskript. På Färöarna t.ex. inspirerade Luthers psalmer så sent som på 1900-talet till en reformation i synen på folkspråket.

MELODIERNA

Melodierna till Luthers psalmer behandlas utförligt i rapporten. Det var oftast de traditionella melodierna som från början användes. I Norden lik-som i Tyskland har dock andra melodier och olika melodiformer använts. Luthers koraler användes även till andra psalmer. I Finland kom också folkliga varianter i bruk på 1900-talet, men i allmänhet hade man respekt för reformatorn och ville inte avvika från det som uppfattades som hans melodier. Nottryck i psalmböcker är en ganska sen företeelse i Norden, bortsett från Danmark. Det fanns i stället handskrivna koralsamlingar som visar att Luthers melodier fram till 1600-talet hade fått starkt fotfäste i Norden, även om de inte alltid följde förebilderna från Wittenberg.

I undersökningen ingår också en studie av i vilken mån psalmer av Luther t.ex. i Finland förekommer i konstmusik som kantater, symfonier, operor, oratorier och i finska filmer. Fem olika melodier av Luther note-rades, men det handlar huvudsakligen om två psalmer: »Ein feste Burg»

och »Vom Himmel hoch». »Ein feste Burg» förekommer också i nio finska filmer och »Vom Himmel hoch» i åtta.

LITURGI OCH UNDERVISNING

I de nordiska gudstjänsterna hade psalmerna av Luther sin starkaste ställning under de första 300 åren efter reformationen, oberoende av samhällsliga och politiska förändringar. Söndagens högmässa har tiderna igenom varit den plats, där folket framför allt mötte psalmerna. Där har de flesta lärt känna Luther, inte som Luthers psalmer i första hand, men som bärare av ett innehåll, fyllt med budskapet om centrala punkter i den kristna tron i evangelisk-luthersk trostolkning. De liturgiska psalmerna, som spelade en viktig roll i reformationens inledningsskede, byttes efterhand ut. Men framför allt kyrkoårspsalmerna och vissa trospsalmer har hållit sin ställning som led i gudstjänstfirandet på högtidsdagar, särskilt jul, påsk och pingst. Under de senaste seklerna har dock flera psalmer av Luther konkurrerats ut av nyare psalmer.

Något liknande gäller om användningen i undervisningen. Katekespsalmerna spelade till en början en viktig roll särskilt när de knöts till användning i den allmänna gudstjänsten, som »Dies sind die heiligen zehn Gebot» (001) och »Wir glauben all an einen Gott» (024). I den svenska psalmboken 1695/1697 hade katekespsalmerna en egen avdelning och alla var inte av Luther. Under 1800-talet miste dock katekespsalmerna sin funktion i samtliga nordiska länder. Bakgrunden till detta är oklar, men har rimligen att göra med att religions- och kristendomsundervisningen fick en allt självständigare roll och att katekespsalmerna inte längre utgjorde självklara inslag i gudstjänsten.

I dag har psalmkunskap i allmänhet och kunskap om Luthers psalmer i synnerhet mer och mer blivit satt på undantag i Norden. De psalmer av Luther man känner till är i så fall »Vom Himmel hoch» (033) och »Vom Himmel kam der Engel Schar» (039). I skolsångböckerna tycks psalmer av Luther bäst ha hållit sin ställning i Danmark (under åren 1940–2000: 005 »Gelobet seist du», 012 »Christ lag in Todes Banden», 019 »Nun bitten wir den Heiligen Geist», 028 »Ein feste Burg», 033 »Vom Himmel hoch» samt 039 »Vom Himmel kam der Engel Schar»). I Sverige kom Luthers psalmer från och med 1919 att behandlas som historiska dokument.

BIBLIOGRAFI

I anslutning till projektet har en inventering genomförts av huvudsakligen nordiska psalmböcker, liturgiskt material och forskningslitteratur som be-

handlar Luthers psalmer. Det har gett en samlad översikt med långt över 1 000 titlar. Den har inte någon motsvarighet.

Det samlade materialet från projektet kommer att vara tillgängligt på nätet under adress: www.tpcloegumkloster.dk

Där kommer också arbetsmaterial från projektet att deponeras, liksom i Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv, Centrum för teologi och religionsvetenskap.

SAMMANFATTNING

Projektet har gett många lärdomar:

1) De diskussioner som fördes under många gemensamma seminarier och i mindre grupper, där innehållet i artiklar och rapporter diskuterades tvärvetenskapligt och hymnologiskt, visade sig vara en konstruktiv arbetsmetod.

2) Det komparativa perspektivet fångade upp likheter och skillnader i hur kulturella miljöer har påverkat psalmen, t.ex. i Finland med flera krig på 1900-talet, i Sverige med fred i flera hundra år. Den yttre miljön har tydligt påverkat receptionen av Luthers psalmer.

3) Interdisciplinärt samarbete inom hymnologin kan ge en bättre helhetsbild av psalmerna, när teologer, musikvetare, litteraturforskare, sociologer och pedagoger anlägger sina synpunkter. Det ger vidgade metodiska angreppssätt.

4) Bilden av Luther som psalmdiktare problematiserades. Hans psalmer har betytt inspiration i århundraden, men kan de i dag vara en broms när man vill förnya modern psalm? Har hans psalmer i själva verket en konserverande effekt? Om Luther levte i dag – hur skulle han då ha formulerat sig i sina psalmer? Vilken musikalisk tradition skulle han ha anknutit till?

I sin samtid och genom historien har Luthers psalmer haft en enorm genomslagskraft. Detta projekt har inte bara resulterat i fakta om Luthers psalmer i historia och nutid på nordisk mark under 500 år. Det har också väckt många frågor om psalmens funktion, innehåll och form i går och i dag. Det har varit givande att på detta sätt kunna spegla historien mot nutiden, en tidig hymnrenässans mot dess följder i modern tid.

